

HATÁRHELYZETEK

Külhoni magyar egyetemisták peregrinus stratégiái a 21. század elején

Szerkesztő:

Kötél Emőke – Szarka László

HATÁRHELYZETEK

**Külhoni magyar egyetemisták peregrinus stratégiái
a 21. század elején**

Szerkesztő

Szarka László – Kötél Emőke

Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium

Budapest 2008

A kötet az OKM pályázata alapján a MÁSZ keretében működő Oktatókutatási Szakkollégium hallgatóinak a tanulmányait tartalmazza

Belső tutorok:

Mandel Kinga, Papp Z. Attila és Szarka László

Külső tutorok:

M. Császár Zsuzsa, Nyerges Zoltán, Orosz Ildikó, Teperics Károly, Tésits Róbert

Koordinátor:

Kötél Emőke

Tördelő:

Szabó Viktor

Nyomdai munkálatok:

Demax Művek Nyomdaipari Kft.

Budapest, XV., Székely Elek u. 11.

Felelős kiadó: Lauter Éva, a Balassi Intézet főigazgatója

ISBN 978 – 963 – 87423 – 3 – 9

TARTALOM

Előszó – Fejes István.....	7
-----------------------------------	----------

SZÜLŐFÖLDI ÉS MAGYARORSZÁGI FELSŐOKTATÁSI KÍNÁLAT

<i>Christian Epure: A nemzet peremén. Külhoni magyar ösztöndíjasok a fővárosban.....</i>	10
Támogatási rendszer	
Ösztöndíjasnak lenni	
Hazatérési dilemma	
Összefoglalás	
Hivatkozott szakirodalom	
<i>Kohut Attila: A kárpátaljai magyar felsőoktatás preferenciáinak változásai.....</i>	30
Az ukrainai és a magyarországi továbbtanulási kínálat	
Magyarországi képzési lehetőségek	
A felsőoktatási felvételi jelentkezések	
Összegzés	
Irodalomjegyzék	

MUNKAERŐ-PIACI KIHÍVÁSOK

<i>Morvai Tünde: A magyar tannyelvű képzési kínálat és a munkaerő-piaci helyzet Szlovákiában.....</i>	52
A szlovákiai felsőoktatás helyzete	
A szlovákiai magyar tannyelvű felsőoktatás	
Munkaerő-piaci elvárások	
Diplomás munkanélküliség Dél-Szlovákiában	
Következtetések	
Felhasznált irodalom	
<i>Kiss Adél: Pályakezdő szociológusok a Székelyföldön.....</i>	72
Egyetem- és szakválasztás	
A szakmai gyakorlat szerepe	
Munkakeresés, pályakezdés	
A szakmai továbbképzés és a tudományos karrier	
Összegzés	
Felhasznált irodalom	
<i>Balla Gyula: Magyar tannyelvű képzési kínálat és a munkaerőpiac Kárpátalján.....</i>	89
Az ukrainai felsőoktatási rendszer	
A kárpátaljai magyar tannyelvű felsőoktatás másfél évtizede	
A magyar diákok változó felsőoktatási preferenciái	
Családi, társadalmi háttér, munkaerő-piaci lehetőségek	
Az egyetemi képzés szerepe a munkára való felkészítésben	
Összefoglalás	
Felhasznált irodalom	

Nagy Zoltán - Novák Viktória - Molnár Emese: Egészségügyi diplomával a magyarországi és a szerbiai munkaerőpiacon.....	108
---	------------

Egészségügyi rendszer a két országban	
Az egészségügyi rendszer minőségéről	
Vizitdíj, paraszolvenca	
A kiégés (burn out) jelensége	
A kiégés jelenségének magyarországi és szerbiai kutatása	
Összefoglalás	
Felhasznált irodalom	

MIGRÁCIÓS FOLYAMATOK A MAGYAR FELSŐOKTATÁSBAN

Fercsik Rita: Szülőföldről a hazába – és vissza?.....	124
--	------------

Kivándorlás és bevándorlás	
A kárpát-medencei hallgatói mobilitás és a bolognai folyamat	
A továbbtanulás motivációi	
Anyanyelv, nyelvismeret, kétnyelvűség	
(Haza)menni vagy maradni	
A szakválasztás motivációi – a piacképesség	
Összegzés	
Bibliográfia	

Molnár Csaba: Érvényesülés, karrierépítés – hazatérés. Hallgatói döntéshelyzetek.....	139
--	------------

A MÁSZ hallgatóinak statisztikai elemzése	
A kérdőíves kutatás eredményei	
Összefoglalás	
Felhasznált szakirodalom	

Kész Attila: Kárpátaljai diplomás betelepülők az Észak-alföldi Régióban.....	155
---	------------

Kárpátaljai bevándorlás Magyarországra	
Az „áttelepülés” összetevői	
Összegzés	
Felhasznált irodalom	

Kádár Adrienn: A „magyar-magyar agyelszívás” jelensége.....	167
--	------------

Kárpátaljai adottságok és sajátosságok	
Migrációs folyamatok és az „agyelszívás”	
Munkaerő-piaci adottságok és kényszerek	
A magyarországi munkahelyi, társadalmi tapasztalatok	
Összegzés	
Felhasznált irodalom	

Utószó – Szarka László.....	181
------------------------------------	------------

Rövidítések jegyzéke.....	183
----------------------------------	------------

Helységnevek jegyzéke.....	185
-----------------------------------	------------

Előszó

Az *Oktatáskutató Szakkollégium*nak már voltak korábban előzményei. A *Márton Áron Szakkollégium*ban 2000 óta folyik szakkollégiumi oktatás a magyarországi tanulmányokat segítő ösztöndíjazási tevékenység kiegészítéseként. A tárgyak többsége a kisebbségek helyzetével, történeti hátterével foglalkozik. Arra törekedtünk, hogy a szomszédos államok területéről érkezett, Magyarországon tanuló hallgatóink minél többet tudjanak a Kárpát-medencéről, és gondolkodjanak el, nézzenek szembe saját helyzetükkel. A *Szakkollégium*on belül *Elit szakkollégium* néven már korábban folyt hasonló tevékenység. Kiemelkedő hallgatóink kutatásokat végeztek, közben pedig szakmai és kutatásmódszertani ismereteket szereztek.

Az utóbbi években csökkent az ösztöndíjasok és a szakkollégisták száma. Megváltoztak a velük szemben támasztott „írott” követelmények és a közvélemény által támasztott elvárások. A hallgatók motivációja is megváltozott. A „politika”, a „szakma” és a „közvélemény” egyaránt azzal küszködik, hogy a határon túli magyar fiatalok felsőoktatási tanulmányaival kapcsolatban új prioritásokat és elvárásokat fogalmazzon meg. A szülőföldi, a magyarországi, sőt más európai országok oktatási intézményei egyre inkább versenyeznek a hallgatókért. Ilyen körülmények között, ha akarjuk, ha nem, újra kell gondolni a szakkollégiumi oktatást is. Nem lehet vitás, hogy tevékenységünk egyik pillérjének a tehetséggondozásnak kell lennie!

Ennek a gondolatnak a jegyében kerestük meg az *OKM Határon Túli Magyarok Titkárságát*, ahonnan nemcsak biztatást, de anyagi támogatást is kaptunk terveink megvalósításához. Az „elit szakkollégium” megszervezésében segített a *Balassi Intézet* főigazgatója. Az *MTA Kisebbségkutató Intézet* igazgatóját kértük fel, hogy szakmailag irányítsa a kutatásokat, aki munkatársaival együtt csoportos és egyéni konzultációk formájában segítette munkánkat. Vidéki és budapesti egyetemek oktatóit kértük fel a hallgatók tútori támogatására.

A hallgatók nevében is köszönöm mindenkinek, aki támogatott bennünket a források biztosításával, szakmai, pedagógiai tudásával, lelkesedésével, és segítette ennek a kötetnek a létrejöttét!

Szakkollégiumunk egyik célját a tanulmánykötet megszületésével elérte. Kötetünk azt mutatja, hogy hallgatóinknak legalább egy része (az elitje?) felmérte saját és szülőföldje helyzetét, szembesült a közhelyekkel, az ígéretekkel és az illúziókkal. Következtetéseket vont le, és ezeket a következtetéseket tudományos igénnyel rendszerezni próbálta. Nem az én feladatom, hogy a kötetben szereplő tanulmányok tudományos értékét megítéljem. Az elfoglaltságom miatt sem tudnám ezt megtenni. Számomra a tanulmányokban megjelenő – gyakran szubjektív – gondolatok a fontosak. A szerzők – magyarok, de külföldi állampolgárok és „peregrinus” diákok – tulajdonképpen saját helyzetüket, a jövőjüket meghatározó társadalmi, oktatási, munkaerő-piaci helyzetet elemezték. Közben tanultak is. Tanulták, hogyan kell kutatni, rendszerezni, következtetéseket levonni. Abban bízom, hogy munkájukból sokat profitálnak ők és társaik is, s talán segíteni tudják a már említett politikai és szakmai döntéshozókat.

A határon túli magyar közösségek életében régi és új gondok tűntek fel. A magyar népesség fogyásának következtében (a Vajdaságban a jugoszláv háború egyik átkos, ezekben az években jelentkező „eredményeként” is) csökken a beiskolázásra váró gyerekek létszáma, veszélybe kerülhetnek a magyar iskolák. Magyarország csatlakozása az Európai Unióhoz megnehezítette a kárpátaljai és vajdasági magyarság kapcsolattartását az anyaországgal, a határokon nem könnyű átjutni. Az ottani magyar fiatalok számára már nem feltétlenül a magyarországi tanulás és munkavállalás a legjobb karrierstratégia. A szülők egyre gyakrabban választják az állami nyelven oktató közoktatási intézményeket, mert azokból könnyebb bejutni az állami felsőoktatásba. A magyar iskolák utánpótlásának elvesztése Erdélyben és Felvidéken is fenyeget. Erdély és Felvidék magyar fiataljai előtt nyitva áll Európa is. Kérdés, hogy a nemzet számára elvesznek-e az anyaországi állami és az európai felsőoktatásban tanuló magyar hallgatók. A többségi oktatási nyelv, a más nemzethez tartozó mintaadó korosztályi csoportok, a baráti, szerelmi kapcsolatok ebben a környezetben természetes asszimilációs tényezők.

A határon túli magyar közösségek problémáiról legtöbbet az ezekből a közösségekből származók tudnak. A felsőoktatásban tanuló fiatalok egyszerre látják szűkebb pátriájuk gondjait és a nagyvilág kihívásait. Talán sérül helyenként a kutatótól elvárható objektivitás és elfogulatlanság, azonban vitathatatlan, hogy kutatási eredményeik segítik a kisebbségi magyarság problémáinak megvilágítását. Ezért szeretném elmondani, hogy reményeim és kollégáim reményei szerint az olvasó a „HATÁRHELYZETEK” I. kötetét tartja a kezében, amely kötetnek szerkesztői, tórai, szerzői és az *Oktatáskutató Szakkollégium*hoz később csatlakozó hallgatók/oktatók folytatják a munkát.¹

Fejes István
szakkollégiumi igazgató

¹ A kötettel egyidőben a <http://kataszter.martonaron.hu/index.php?page=tudas> oldalon megjelentetjük a kötet *Digitális változatát*, melyben helyet kapnak a helyhiány miatt kimaradt tanulmányok, eredeti interjúrészletek, táblázatok, ábrák, térképek.

**Szülőföldi és magyarországi
felsőoktatási kínálat**

A nemzet peremén Külhoni magyar ösztöndíjasok a fővárosban

Tanulmányomban a budapesti *Márton Áron Szakkollégium* (tovább: *MÁSZ*) lakói között 2008. február–március hónapokban végzett kutatás eredményeit mutatom be.¹ A Magyarországon ösztöndíjas tanulmányokat folytató hallgatóknak a tanulmányaikkal, elhelyezésükkel kapcsolatos igény- és elégedettségét vizsgáltam. Az ebben a kérdéskörben született korábbi kutatások is azt bizonyítják, hogy a külhoni magyar hallgatók több magyarországi városban folytatnak tanulmányokat.² A magyar állam által adományozott ösztöndíj főként abba a négy egyetemi központba vonza a határon túli hallgatókat, ahol a *MÁSZ* részlegei működnek: Budapesten, Szegeden, Debrecenben és Pécsen.³

A kutatás helyszínéként kiválasztott Budapesten a határon túli hallgatóknak majdnem a fele tanul. A származási ország szerinti eloszlás is itt a leginkább kiegyensúlyozott.⁴ Budapesten belül pedig a *MÁSZ* lakóira szorítkoztam, mivel ebben az intézményben érhetőek el legkönnyebben a határon túli magyar hallgatók. Ráadásul a *MÁSZ* a magyar állam 1990 óta formálódó és folyamatosan átalakuló magyarságpolitikájának egyik alapintézményeként működik, ami szükségképpen meghatározza a kollégiumi hallgatóknak az intézménnyel és a magyarságpolitikai törekvésekkel kapcsolatos elképzeléseit, viszonyát. Az épület 1 200 fő befogadására alkalmas, és a befogadottak elsősorban határon túli magyarok, ezen belül főleg az ösztöndíjban részesülők, akik mindenki előtt elsőbbséget élveznek a kollégiumi felvételi eljárásban. Az ösztöndíjasok képzése nemcsak az egyetemeken, főiskolákon zajlik, hanem a kollégiumban is, ugyanis az intézmény sok változáson ment keresztül az alapítása óta.⁵

A kutatást az ösztöndíjas külhoni magyar hallgatókon kívül a budapesti *MÁSZ* valamennyi lakójára kiterjesztettük, s ezzel a vizsgálat egyik hangsúlya az ösztöndíjasok

1 Köszönetet mondok Mandel Kingának, Papp Z. Attilának, Teperics Károlynak, a *MÁSZ* vezetőségének és diákjainak mindazért a segítségért, amelyet munkám készítése közben tőlük kaptam.

2 A magyar közbeszédben 1989 óta domináns „határon túli” kifejezést, valamint a kötet szerkesztői által javasolt „külhoni” megjelölést tanulmányomban szinonimaként használom.

3 *Erdei*, 2005: 334-360.

4 A felvidéki hallgatók jöllehet nagyobb számban tanulnak Budapesten, mint a másik három *MÁSZ* városban. Az ő esetükben is a felsőoktatási intézmény közelségének egyre nagyobb a jelentősége: ezért sokan inkább a soproni, mosonmagyaróvári, győri és miskolci intézményekbe jelentkeznek. Természetesen Budapest mellett, a *MÁSZ*-on kívül, a főváros és a régió lehetőségei bizonyulnak fontos választási kritériumnak.

5 A kollégium történetére vonatkozóan ld. *Horváth*, 2003: 74.

és nem ösztöndíjasok összehasonlító vizsgálatára tevődött át. Szlovákia és Románia európai uniós csatlakozásának, illetve a magyar felsőoktatási reformnak a következményeit figyelembe véve az erdélyi és felvidéki magyar hallgatók a magyarországiakkal hasonló feltételek mellett végezhetik tanulmányaikat. Számos, korábban tandíjas külhoni hallgató így válhatott államilag finanszírozottá. Ezzel együtt azonban a minisztériumi ösztöndíjazás lehetősége számukra megszűnt. A 2007/2008-as tanévre bevezetett tandíj azonban rájuk is vonatkozott, a tanulmányi és szociális támogatás szintén. Ez kezdetben némi átfedést, zűrzavart okozott, de mostanra az egyes külhoni egyetemista kategóriák közötti könnyebb átjárhatósághoz vezetett.⁶

Kutatásunk figyelembe vette a 2004-ben végzett vizsgálat eredményeit.⁷ A 2004-es főbb kérdéskörök a következők voltak: a fiatalok kapcsolathálózata, beágyazottság, szülőföldtől való elszakadásuk, értékrendszerük, jövőképük, az ösztöndíj-szabályozás feltételeinek megítélése.⁸ Konkrét adatokon alapuló elemzések készültek a hallgatók anyagi és kulturális tőkéjét illetően, a szakpreferenciákra vonatkozólag és kapcsolathálójukat meg jövőbeli terveiket elemezve a hazatérési szándékukról is. A négy évvel korábbi adatokat szubjektív történetek és személyes példák alapján kívántam elmélyíteni. A kapcsolathálózatot, beágyazottságot és a szülőföldjüktől való elszakadás mértékét pedig a budapesti *MÁSZ* viszonylatában vizsgáltam. Amennyiben igaz, hogy a *Szakkollégium* a magyarság- és nemzetszociális politika fontos intézménye, okkal feltételezhető, hogy az ott lakó egyetemisták véleménye, reakciói is érdemben tükrözik a „határon túli magyar” politika alapkérdéseiben kialakult külhoni magyar álláspontokat.

Megfigyeléseim szerint legalább öt (a valóságban ennél jóval több) különböző értékrend és kultúra találkozása történik a *Szakkollégiumban*. Ezek a találkozások, kapcsolatok könnyen fordulhatnak ütközésbe, konfliktusba. A kollégium ugyanakkor megvédi a határon túli hallgatókat a magyarországi diákokkal való „ütközéstől”. Mégpedig azáltal, hogy elkülöníti őket tőlük. Igaz a *Szakkollégiumban* laknak magyarországi hallgatók is, itt azonban nekik kell „elszenvedniük” a kisebbségi létet. A „védelmet” az is biztosítja, hogy a kollégium a központtól és a legtöbb felsőoktatási intézménytől elég távol, a város peremén helyezkedik el. Ezzel együtt olyan széleskörű szolgáltatásokat (könyvtár, konditerem, diákszövetkezet, klub stb.) nyújt, amelyek eléréséhez a hallgatóknak nem kell elhagyniuk a kollégiumot. Más kollégiumok esetében ugyanezek a szolgáltatások nem bírnak ekkora szegregáló hatással. A *MÁSZ* esetében viszont megfigyelhető, hogy a hallgatók „megvédése” a magyarországi társadalomtól egyben megnehezíti és lassítja alkalmazkodásukat.

6 A kutatásban használt próbakérdőíven a hallgatói státusz meghatározására irányuló kérdés, az egyszerűség kedvéért háromváltozós volt – ösztöndíjas, államilag finanszírozott, tandíjas/költségtérítéses – ami esetekben félreértést okozott, így több EU állampolgár ösztöndíjasnak tüntette fel magát; az ösztöndíj jellegénél – ami nyitott kérdés volt – pedig tanulmányi ösztöndíjat említett. Így a végső kérdőívben körülírtam a fogalmakat, az ösztöndíj jellegére irányuló kérdés értelmét veszítette, és a zűrzavar is rendeződött.

7 Ld. motivációs kutatás; elégedettségvizsgálat; *Erdei*, 2005: 334–359.

8 *Erdei*, 2005: 335–336.

A kutatást általános *survey* jellegű felmérésre építettem. Az így kapott adatokat mélyinterjúkkal egészítettem ki, arra törekedve, hogy az összkép színesebb és valóság –közelibb legyen. Míg a kérdőív többnyire zárt kérdéseket tartalmazott, az interjúk félig strukturáltak voltak, s így a lehető legnagyobb teret engedték az interjúalanyok kibontakozásának.

A mintavétel során arra törekedtem, hogy a megkérdezett hallgatók állampolgárság szerinti eloszlása reprezentatív legyen a kollégiumra nézve. A *MÁSZ*-ban, 2008 tavaszi félévében 1 011 hallgató lakott, abból 707 külföldi állampolgár és 304 magyarországi. Az ott lakó külföldi állampolgárok 30%-át terveztem kérdőíves formában kikérdezni, ez 212 kitöltött ívet jelentett, amiből végül 204 érvényes ív került vissza (ld. *1. táblázat*). A jelzett táblázatok ill. interjúrészletek a kötet *Digitális változatában* olvashatók!⁹. A reprezentativitás igényének többnyire sikerült eleget tennem, jóllehet a mintámban szereplő vajdaságiak túlerepresentáltak a felvidékiekkel és egyéb külföldi állampolgárral szemben.¹⁰ Ugyanakkor valószínűleg a nők alulreprezentáltak maradtak a mintámban, ugyanis az általam kikérdezettek alig 48,5%-a nő, és 51,5%-a férfi.¹¹ Két próbakérdezést végeztem, az elsőt harminc kérdőívvel. Ennek során kiderült, hogy a válaszadási hajlandóság nagyon alacsony, főleg a második hipotézisem vizsgálatára irányuló kérdések számítanak kényesnek. A második 52 kérdőívvel történt, és ennek nyomán átalakítottam a „kényes kérdéseket”, több skálakérdést használtam, és egyes régebbi kutatások során lekérdezetteket is kitöröltem. Így egy nagyon leegyszerűsített kérdőívet kaptam, amely a teljes képzésüket itt végző külföldi állampolgárságú hallgatók számára egyértelmű, és őket is célozza meg.

Mélyinterjúkat olyanokkal készítettem, akik hajlandók voltak 30-60 percet rám áldozni. Inkább ösztöndíjas hallgatókat kerestem, mivel szűkebb érdeklődésem magának az ösztöndíjrendszernek a hatása volt. Azokra voltam főként kíváncsi, akiknek az ösztöndíj-szerződésben vállalt kötelezettség miatt, elvben haza kell térniük. Így a *MÁSZ*-on belüli arányszámukhoz képest sokkal több kárpátaljaival beszélgettem. Az interjút vagy a hangrögzítést sokan elutasították, így számos esetben jegyzetekre kellett támaszkodnom.¹²

9 <http://kataszter.martonaron.hu/index.php?page=tudas>

10 Ennek oka az, hogy a próbakérdezés során nagyon alacsony volt a vajdaságiak válaszadási aránya a később kiderített számarányukhoz képest. Ezért törekedtem minél többjüket kikérdezni.

11 Nem rendelkeztem konkrét adatokkal a nemi arányokról. A 2004-es kutatások idején a lányok a hallgatók 53,1%-át alkották.

12 A kollégiumi „Tavaszi napok” alkalmával videofelvételeket is készítettem, és kamera előtt nyilatkozó interjúalanyok is akadtak. Dolgozatomban kutatásom első két hipotézisének vizsgálatát az A, B, C, D és E-vel készített interjúkkal illusztrálom (A: Kárpátalja, Eszeny; fiú. B: Kárpátalja, Beregszász; lány. C: Ukrajna; fiú. D: Románia; fiú. E: Vajdaság, fiú).

Támogatási rendszer

Az utóbbi években számos folyamat befolyásolta a határon túli magyarok magyarországi irányú migrációját, többek között a tanulmányi célú migrációt is. Ez utóbbit az európai közösségi szintű változások és a magyarországi bevándorlás-politikai törvénymódosulásokon túl a 2004 óta folyamatos változásban levő magyar felsőoktatás is befolyásolja.

A rendszerváltás fordulatot hozott a magyar-magyar viszonyban is, és életre hívott egy nemzetpolitikát, amely az elmúlt évtizedek kihagyásait tervezte pótolni, azonban már az első pillanattól fogva az egymást nem ismerésen alapult. Ez kitűnik a kezdeti időszak hosszából és zavaros voltából is.¹³ Az akkori intézkedéseket olyan tanulmányok alapozták meg, amelyek a nagyszámú bevándorlók megértését, megismerését tűzték ki célul. 1989 nyarán a TÁRKI 1 367 főt kérdezett meg a mintegy 14 000 akkori erdélyi menekült közül, egy olyan kutatás keretében, amely az erdélyi bevándorlók személyiségére volt kíváncsi.¹⁴

A megkérdezettek 87%-a tervezte, hogy Magyarországon marad, a magyarországiakkal szembeni érzelmeik azonban igencsak változatosak voltak, ami újból a „másik” ismeretének hiányát igazolja. A válaszadók 64%-a csak pozitívan, 16%-a csak negatívan jellemezte a magyarokat, illetve relatív többségük (43%-a) úgy látta, hogy az Erdélyben élő magyarok pozitívabban jellemezhetők, mint az itteniek, 21%-uk pedig ellenkező véleményen volt.¹⁵ Ugyanilyen jellegű kérdéseket egy friss, 2007-es felmérésben is találhatunk, és ha összevetjük a mostani erdélyi adatokat a tizennyolc évvel korábbiakkal, akkor rájövünk, hogy az „egymás megismerése” nem jelentette feltétlenül az előítéletek megsemmisülését. A megkérdezettek 69%-a véli ma úgy Erdélyben, hogy a magyarországi magyarokat más emberi tulajdonságok jellemzik, mint a romániai magyarokat. A magyarországiakat a válaszadók 43,7%-a véli erőszakosnak, 37,3%-a lustának, 49%-a pedig önzőnek és alig 40%-a tartja őket segítőkésznek. A magyarországiakat majdnem 5%-kal többen mondták önzőeknek, mint a románokat, a segítőkészség esetében pedig szintén 5%-os a különbség a románok javára.¹⁶

Az 1990-es évek elején végzett kutatások megerősítették azt az elképzelést, miszerint a határon túli magyarokat a szülőföldjükön való maradásban és boldogulásban kell segíteni, és a folyamatosan változó nemzetpolitika is ebbe az irányba kanyarodott el. Az 1990-es évek nemzetpolitikájának központi eleme egy olyan jellegű támogatáspolitiká-

13 A kutatók szerint ez a kezdeti időszak a kilencvenes évek közepéig tartott. Az 1994-es kormányváltásig húzódott az az időszak, amelyben a támogatások zöme „kijáráson alapon, informális szálakon futott, gyakoriak voltak a támogatáspolitikai botrányok is” (Papp Z., 2006: 131.), valamint kiépültek az első intézmények (Bárdi, 2003: 4–5; Erdei, 2005: 334.). Erdei Itala találóan „spontán” korszaknak nevezi ezt az időszakot (Erdei, 2005: 334.), Mandel Kinga „differenciálatlan támogatások korszaka”-ként utal rá (Mandel–Papp Z., 2006: 92.).

14 Csepeli–Závecz, 1991: 57.

15 Uo. 59–61.

16 Csata–Kiss–Veres, 2007: 16–18.

volt, amely a határon túli magyarság szülőföldi jólétét és gyarapodását tűzte ki célul. A támogatás jelentős része pedig mindig is az oktatásban testesült meg és rendre a legnagyobb összegek erre a területre irányultak.¹⁷

Az anyanyelvi intézményi háttér kezdeti hiányát úgy kívánták pótolni, hogy a külhoni magyar fiatalok Magyarországon való képzésének finanszírozása ösztöndíj-támogatások révén történjen. A *szülőföldön maradás* gondolatkörével fűződött össze a *hazatérés* támogatása. Ennek ellenére a visszatérés bonyodalmai, az otthoni közeg, munkahelykeresés nehézségei, a Magyarországon maradás mellett szóló szakmai, személyes, kapcsolati stb. érvek felerősítették az áttelepülési hajlandóságot. Mindez az otthoni közösségek szempontjából nézve „agyelszívási” folyamatként jelent meg, amelyből Magyarország profitálhatott.

Az 1990-es évek végétől kezdődően, a szomszédországi magyar tannyelvű felsőoktatás intézményesülésével párhuzamosan, redukálódott a Magyarországon való képzések támogatása, a hangsúly pedig mindinkább a határon túli intézmények hallgatóinak segítésére tevődött: a részképzések, továbbképzések és szakoktatás részesültek előnyben. Az 1990-es évek végén, a 21. század első éveiben létrejöttek a többnyire magyarországi finanszírozású határon túli magyar felsőoktatási intézmények.¹⁸ Ezek működtetését és fenntartását azóta részben az adott államoknak, illetve a külhoni magyar közösségeknek kellett volna átvenniük,¹⁹ és közös erővel arra kellene törekedniük, hogy akkreditációjuk, elismertetésük minél teljesebb legyen.²⁰

A Magyarországon való tanulást azonban nem szüntette meg ez az intézményesülési folyamat. Kárpátalja és Vajdaság esetében a szülőföldön elérhető magyar nyelvű szakok még mindig elég szűkösek, az erdélyiek és felvidékiek körében pedig az ösztöndíjas helyek korlátozása nyomában a költségtérítéssel képzés terjedt el.²¹ Persze a szülőföldi lehetőségek is bőven ki vannak használva.²² Ezzel együtt az utóbbi években sem mutatkozott az átlagnál nagyobb létszámnövekedés a Magyarországot választók körében. 2005-ben a környező országok uniós csatlakozásának hatása a felsőoktatásra „még csak körvonalakban volt előre jelezhető”.²³ Azóta Románia is csatlakozott az Unióhoz, így már szólhatnánk a hatásokról, azonban ezeket sok más, előre nem tervezett tényező befolyásolta.²⁴

17 Ld. Papp Z., 2006; Bárdi, 2004. Bárdi Nándor „három fő magyarságpolitikai projektet” említ: A Duna Tv támogatása, amely az ösztöndíjak kb. 25%-át teszi ki; az oktatási támogatások és a felsőoktatási fejlesztés támogatása 22%-át teszi ki a támogatásoknak; a harmadik nagy „projekt” a kedvezménytörvény végrehajtása, amely végső formájában túlnyomó részt oktatási-nevelési támogatásokból áll, és 14%-ot visz el (Bárdi, 2004: 231–232.).

18 Egy bővebb leíráshoz ld. Mandel–Papp Z., 2006: 91–93.

19 Ld. Bárdi, 2003: 5.

20 A létrehozott intézmények nemzetközi/nemzeti/regionális integrálására kell törekedni, különben fennáll annak a veszélye, hogy „kiürülnek” és megszűnnek (Mandel–Papp Z., 2006: 95–96.).

21 Erdei, 2005: 335.

22 2004-ben a II. Rákóczi Ferenc Főiskolán 600, a Selye János Egyetemen 600, a Sapiencián pedig 3 200 diák tanult (Csete, 2005: 3.)

23 Erdei, 2005: 355.

24 Erdei Itala 2004. 2. féléves adatai 4 248 határon túli magyar hallgatót említenek, az oktatási tárca szerint pedig a 2007/2008-

A Magyarországon tanuló külhoni magyarok nagy hányada – mint köztudott – az anyaországban maradt kamatoztatni tudását, és nem tért vissza szülőföldjére, mint ahogy azt a támogatáspolitikai céljai megkívánták volna. A vajdasági hallgatók esetében például 1999 óta tömeges volt az elvándorlás, főleg a délszláv háború következtében. A vajdasági magyar diákok mintegy 22%-a tanult Magyarországon, és 80%-uk nem is tért haza tanulmányaik elvégzésével, ami nehéz helyzetet teremtett a Vajdaság magyar értelmiségi rétegének utánpótlásában.²⁵ Ez a helyzet más régiók, kisebbségi magyar közösségek esetében is fennáll. Ráadásul az uniós bővítésekkel az átvándorlás szabályozásának lehetőségei is korlátozódtak. Ilyen körülmények között természetes, hogy a kutatók felteszik a kérdést: egyáltalán érvényes-e még az eddigi támogatás- és magyarságpolitika, amely a szülőföldön maradás eszméjét tűzte a zászlóra. Csete Örs programjavaslatának ez az egyik központi kérdése.²⁶ A beérkezett válaszok pedig egyértelműen azt jelezték: a korábbi doktrína elavult.²⁷

Kérdés azonban, hogy mennyire érezhetőek ezek a felfogásbeli változások a hallgatók körében. Egyes Magyarországon tanuló határon túli diákok úgy érzékelik, hogy a magyar állam egyre inkább csak *koloncként* tekint rájuk, és a látszat megőrzése érdekében rejtett intézkedésekkel próbálják megvonni a támogatások jelentős részét. Ugyanakkor az a tendencia is megfigyelhető, hogy a magyarországi felsőoktatási intézmények – a csökkenő diáklétszámot ellensúlyozni kívánva – igyekeznek diákokat toborozni a szomszédos, külhoni magyarok által is lakott régiókban. A továbbiakban rátérek a budapesti *MÁSZ*-lakók „világának” elemzésére.

Ösztöndíjasnak lenni

Magyarország felsőoktatási rendszere, a rendszerváltást követő másfél évtizedben, a finanszírozást illetően felváltva közelített azokhoz az országokéhoz, ahol azt a költségvetési források tartják fenn, illetve azokéhoz, ahol a magánforrások jelentősége többet nyom a latban.²⁸ A felsőoktatási tandíj – vagy annak bármilyen elnevezésű megfelelője – körül nemzetközi összehasonlításban kialakult két ellentétes álláspont Magyarországon kivételes aktualitással bír. Az utóbbi években a felsőoktatást közjöként és közfeladatként elfogadó

as tanévben 5 200 határon túli diák tanult Magyarországon. Ez mindenesetre egy majdnem 1 000 fős növekedést jelent a magyarországi folyamatos létszámcsökkenéssel szemben. Ugyanakkor az elmúlt három évben következtek be a legdrasztikusabb változások a felvételi eljárásban és a felsőoktatás szerkezetében. A 2005-2007-es tanévek még megelőzték Románia uniós csatlakozását, és ekkor történt az átlépés először a 120+24 pontos felvételi rendszerbe, illetve a bolognai képzésbe. A 2007/2008-as tanévvel újra módosult a felvételi eljárás, és a „képzési hozzájárulás” is be lett vezetve; a 2008/2009-es tanévre pedig a jelentkezési lapok beküldési határidejének lejártá után lett eltörölve a „képzési hozzájárulás”.

25 Ld. Czigler, 2003: 74.

26 Csete, 2006: 4.

27 Erdei–Papp Z., 2006: 19–43.

28 Vö. Varga, 1998: 131–135.

álláspont dominált. Ennek alapján, a magyarországi egyetemeken és főiskolákon az államilag finanszírozott képzésben résztvevők elméletileg költségmentesen tanulhattak, egyúttal részesülhettek is különböző juttatásokban: például szociális-, lakhatási- vagy jegyzettámogatásban, illetve hallgatói kölcsönt (diákhitelt) is felvehettek.

Az *ösztöndíj* fogalma is némiképp zavarossá vált. Gyakran összemósodik a *támogatás* fogalmával, pedig véleményem szerint a kettő között lényeges különbségek lehetnek. Egyrészt az *ösztöndíj* olyan *érdemi* alapon elnyert juttatásként fogható fel, melynek mértékét a pályázó tanulmányi, szakmai eredményei vagy tehetsége szabályozza. A *támogatás*, más részről, nem érdemi, hanem *szükségi* alapú juttatás. Ilyen például a *szociális támogatás* fogalma, amely az esélyegyenlőtlenségeket hivatott mérsékelni. Gyakran használatos a *szociális ösztöndíj* kifejezés is.²⁹

Az Oktatási és Kulturális Minisztérium (továbbiakban OKM) a hallgatói juttatásokról szóló 2006. októberi közleményében többek között *tanulmányi ösztöndíjről*, *szociális ösztöndíjről* és *lakhatási támogatásról* szól.³⁰ A *gondola.hu* Jogsegély oldalán már átgondoltabb, árnyaltabb elnevezésekkel és definíciókkal találkozhatunk. Itt a *tanulmányi ösztöndíj* mértékét az előző félév tanulmányi eredményei állapítják meg; a *hallgató szociális helyzete* alapján osztott juttatások minden esetben *támogatásként* jelennek meg (ld. szociális, lakhatási, tankönyv-, jegyzet- stb.). „A tantervi követelményeken felül kiemelkedő szakmai, tudományos, sport-, illetve közéleti tevékenységet végző hallgató rendszeres havi juttatásban (intézményi, illetve kari *ösztöndíjban*) részesülhet”.³¹

A fenti okfejtés annyiban függ össze a tanulmány témájával, hogy a határon túli hallgatók magyarországi felsőoktatási képzését hosszú évek óta ez a milió határozza meg. Az *ösztöndíj* mellett a *tandíj* fogalma is mindennapos beszédtema lett a magyarországi médiában, éppúgy, mint az *államilag finanszírozott, tandíjas* vagy *költségtérítéses* státusok meghatározása. A Magyarországon tanuló határon túli hallgatók helyzete sem lett egyszerűbb, sem fogalmi szinten, de ami fontosabb, a mindennapok gyakorlatában sem.³²

Nem ennek a dolgozatnak a feladata megvizsgálni, hogy a határon túli diákoknak adományozott *állami* vagy *miniszteri ösztöndíjak* strukturálisan és funkcionálisan valóban *ösztöndíjak* vagy inkább *támogatások*. Ezzel együtt alapvető kérdés, hiszen a kettőhöz különbözőképpen viszonyulhatnak a támogatottak. Ezen felül a támogatás neve is kifejezi, miként tekint a magyar állam a határon túli régiók lakóira: *szociálisan hátrányos*

29 Egy internetes keresőprogram a „szociális ösztöndíj” konstrukcióra (az idézőjelek biztosítják a két szó egy kifejezésként való kezelését) 12 200 találatot dob ki magyarországi oldalakon. A „szociális támogatás” kifejezésre mintegy 78 100 találatot kapunk.

30 Ld. www.okm.gov.hu

31 www.gondola.hu: *Ösztöndíjak, támogatások: ki kaphat?* 2005. április 23. A portál egyetemi hallgatói önkormányzatok kiadványai alapján állította össze beszámolóját, azonban a HÖK-ök is különböző kifejezéseket használnak. Vö. a Szegedi Tudományegyetem HÖK-kiadványával: www.u-szeged.hu/kepek/upload/200710/9f3b41bf-3dd4-423a-b01b-4a9d1a4f8e91/hallguttatasi_szabalyzat2007.pdf

32 Az előző fejezetben az oktatási támogatáspolitikára kapcsán már jeleztem, hogy a külföldi magyarok nagy része magyar állami *ösztöndíjasként* tanult Magyarországon.

helyzetű csoportokra, akiknek helyzetén az uniós tagság teljes mértékben változtat.³³ Vagy tehetséges egyénekre, akiknek törekvéseit ösztönözni és díjazni kell ahhoz, hogy később hozzájárulhassanak a Kárpát-medence, talán Európa egészének a fejlődéséhez. A miniszteri ösztöndíj 2005-ös bevezetése talán az első apró lépés az utóbbi értelmezés irányába.³⁴

A 2001. évi 157. sz. törvény alapján a külföldi hallgatók a térítések és juttatások szempontjából 9 kategóriába (A – F) voltak besorolva.³⁵ Az „A” kategóriákba tartoztak a „nemzetközi megállapodás alapján a magyar fél ösztöndíjával, illetőleg magyar állami ösztöndíjjal tanulmányokat folytató hallgatók”. Az „A/1”-es kategóriába tartoztak az Európán kívüliek, az „A/2”-be az európaiak és az „A/3”-ba a határon túli magyarok. Az EGT állampolgárookra már akkor külön státusz vonatkozott, ugyanis ők „F” kategóriásokként „államilag finanszírozott képzésben vehettek részt”. Magyarország uniós csatlakozása következtében az EGT állampolgárai a magyarországiakkal egyenlő feltételek mellett vehették igénybe a magyar felsőoktatást, azonban a jogok mellé követelmények is társultak, mégpedig a magyar nyelv ismeretée, ami még csak a magyar anyanyelvű szlovák állampolgárok privilégiuma volt.

A Magyarországon tanuló külhoni magyar ösztöndíjasok az „A/3”-as, és az annak megfelelő kategóriákba (állami, miniszteri) tartoznak.³⁶ A MÁSZ-ban 2007 tavaszán összesen 46 miniszteri ösztöndíjas volt, akik a 2007-es évben nyertek felvételt. Közülük 23 ukrainai, 14 szerbiai és 4 romániai állampolgár.³⁷ A többi öt fő argentin, francia, horvát, kazah és német állampolgár.³⁸ A kollégiumban lakó ösztöndíjas hallgatók pontos számát nem ismerem, a saját adataim alapján azonban állíthatom, hogy a kollégisták több mint fele ösztöndíjas.³⁹ Ez elég nagy arány, különösen ha figyelembe vesszük, hogy az utóbbi években jelentősen visszaszorult az ösztöndíjas helyek száma.

33 A szegénység persze relatív. Erdei kutatásában az állampolgárság szerinti ország átlagjövedelméhez viszonyítva a kárpátaljaiak kétszer többet kerestek, az erdélyiek 10, a vajdaságiak 5 %-kal kerestek többet (Erdei, 2005: 341.).

34 2005. évi CXXXIX. törvény: Interjúalanyaim ugyanakkor az előírásait negatívnak tekintették.

35 157/2001. (IX. 12.) Korm. rendelet: A külföldiek magyarországi és a magyarok külföldi felsőfokú tanulmányainak egyes kérdéseiről. II. fejezet 2. § 2. Azóta változott a rendelkezés, azonban a jelen tanulmány szempontjából ez a felosztás releváns.

36 Ld. 175/2006. (VIII. 14.) Korm. rendelet: Külföldi állampolgárok magyarországi tanulmányainak támogatási rendje [az Ftv. 119. §-ának (3) bekezdéséhez]. 2007 óta az 51/2007. számú kormányrendelet alapján az ösztöndíjat az oktatási és kulturális miniszter adományozza, elnevezése pedig *miniszteri* ösztöndíj lett, 2008 szeptemberétől ennek az ösztöndíjnak az időtartama egy alkalommal nem haladhatja meg a 10 hónapot. Vö. A Márton Áron Szakkollégium portáljának vonatkozó adatbázisát. www.martonaron.hu/index.php?dat=31

37 Köztük túlnyomórészt kárpátaljaiak és vajdaságiak. Erdélyiekről nem beszélhetünk, mert a romániai magyar anyanyelvűek számára, uniós állampolgárok lévén, már nem volt meghirdetve ösztöndíj. A négy romániai állampolgár a „csángó magyarok” köréből került ki, akik intézményes formában részesülnek a szóránymagyarság számára fenntartott ösztöndíjból.

38 Az ösztöndíjszerzésnek két módja van: egyik esetben a hallgató ugyanúgy benyújtja felvételi lapjait, akár a magyarországiak, részt vesz a felvételi eljárásban, és ha államilag finanszírozott helyre nyer felvételt, akkor megpályázhatja az állami/minisztériumi ösztöndíjat. A másik lehetőség főként a diaszpórában élők számára lett tervezve, akik nem (vagy kevésbé) beszélik a magyar nyelvet. Ők jelentkezhetnek a Balassi Intézet (régebben NEI: Nemzetközi Előkészítő Intézet) nyelvi előképzésére, mely során egy évig magyar nyelvi képzésben részesülnek, illetve felkészülnek egy vizsgára (általában két tantárgy), amely sikeres letétele után automatikusan bejutnak a választott felsőoktatási intézmény választott szakára, külön erre a célra kijelölt helyekre.

39 Az általam lekérdezettek 57,4%-a tüntette fel magát ösztöndíjasnak (értsd: A/3, állami, miniszteri). Vö. a 6. sz. lábjegyzettel.

Állampolgárság szerint bontva a kollégisták számát, megfigyelhetjük, hogy az ukrainai állampolgárok 79,7%-a, a szerbiai állampolgárok 63,2%-a, a romániai állampolgárok 51,6%-a, míg a szlovákiai állampolgároknak csupán 12%-a részesül ösztöndíjban (ld. 2. táblázat). Meglepő az ösztöndíjasok magas aránya a romániai állampolgárok körében, ugyanis az erdélyi magyar nyelvű szakok sokasága, meg az uniós csatlakozás következtében az ösztöndíjas helyek a 2007/2008-as tanévben már jóval kevésbé álltak a romániai magyar jelentkezők rendelkezésére. Mindegyik régió számára az ott kulcsfontosságú szakmákat támogatja kiemelten az ösztöndíjbizottság. Románia esetében a 2004/2005-ös tanévre szóló támogatási keret nappali tagozaton teljes alapképzésben 10 fő volt. (Ezen kívül 5 fő az úgynevezett egyházi keretből kapott ösztöndíj-támogatást.) Kiegészítő és levelező képzéseken összesen 8 főt támogattak. Az ösztöndíjtanács a latin, romológia, restaurátor (szilikát, papír-bőr, fa-bútor) szakirányokat támogatta kiemelten (a restaurátor szak esetében a különböző szakirányokra a levelező tagozatos államilag finanszírozott képzéssel is lehetett pályázni). „Továbbá pályázni lehetett ösztöndíjra bármely olyan szakkal, amely a szülőföldön nem tanulható, és a pályázati kiírás egyéb feltételeinek megfelel. A szakokat az Erdélyi Magyar Ösztöndíj Tanács a szülőföldön való hasznosíthatóság és elismertethetőség alapján minősítette, és ez alapján javasolhatta a pályázat kizárását”.⁴⁰

A 2006/2007-es tanévre – mely egyben az utolsó kiírás volt a romániai állampolgárok számára – az egyházi keret háromra csökkent, kiemelten pedig csak a restaurátor szakot támogatták. A vajdaságiak és a kárpátaljaiak több szakterület közül választhatnak. Az évenkénti eltérések azonban a rájuk vonatkozó kiírásokban is léteznek. Ha az ösztöndíjbizottság nem támogatja a szakot, akkor a hallgató csak költségtérítéses formában kezdheti el tanulmányait, annak ellenére, hogy államilag finanszírozott helyre nyert felvételt.

Elképzeltető, hogy ez a gyakorlat arra készteti a felvételizőket, hogy szakválasztás előtt tájékozódjanak arról, szakjuk támogatott-e az adott évben, vagy sem. Abban az esetben, ha a szak nem támogatott és saját finanszírozásra nincs lehetőség, ám a hallgató mégis Magyarországon szeretne továbbtanulni, akkor egy másik szakot kell választania, amelyet fedez az ösztöndíj. Több hallgatótól is hallottam, hogy szívesebben választott volna más szakot, mint amin tanul, ezért feltételeztem, hogy a fent említett megoldás – az *ösztöndíj-orientált szakválasztás* – elterjedt a pályázók körében.

Kérdőívemben két kérdés érintette közvetlenül a témát: *Van olyan szak, amit szívesebben választott volna, de nem volt rá ösztöndíj? Van-e olyan ismerőse, aki azért nem olyan szakra felvételizett, mint amire szeretett volna, mert nem kapott volna rá ösztöndíjat?* Ezek mellett megkérdeztem, hogy *ha az általa választott szakot nem támogatta volna ösztöndíj, ugyanezt választja-e?* A válaszokból azt szerettem volna kideríteni, mennyire

40 http://www.martonaron.hu/index.php?dat=42&palyazat_id=64&palyArch=1. A pályázati kiírások szövegei a négy határon túli régió számára strukturálisan egyformák; az állampolgárság megnevezése, a támogatott szakokra vonatkozó bekezdés és egyes helyi intézmények neve, valamint a helyi igények megjelenítésében különböznek.

általános a gyakorlat, illetve ha a támogatott szakok mértéke szűkebb lenne, akkor annak milyen volna a hatása a szakválasztásra. Interjúim során inkább arra voltam kíváncsi, mennyire állnak közel a hallgatott szakok a kívántakhoz, hogyan született meg a döntés, és hogyan változtak meg a hallgatók szakmai, továbbtanulási tervei.

Asaját szakválasztásukra vonatkozó kérdésre válaszoló ösztöndíjasok 19,1%-a, azaz majdnem egyötöde más szakot választott volna, csak hogy azt nem támogatta ösztöndíj (ld. 3. táblázat). Sokkal nagyobb azonban azok aránya, akiknek vannak ilyen helyzetben levő ismerőseik. A válaszadók 58,3%-a válaszolt igennel a második kérdésre (ld. 4. táblázat). Ez legalábbis annyit bizonyít, hogy a jelenség valójában létezik. Állampolgárság szerint bontva azt mondhatjuk, hogy a kárpátaljaiakat érinti a legnagyobb mértékben a jelenség. Ők mindkét kérdésben az átlagnál kb. 10%-kal több igen választ adtak. A vajdaságiakat kisebb mértékben érinti, személyesen egyetlen egy, a mintában szereplő hallgató jelezte, hogy szíve szerint más szakot választott volna, azonban tizenegyen (45,8%) ismerik az említett szakválasztási gyakorlatot (ld. 6. táblázat).⁴¹

A szakkínálat azonban kielégítőnek mondható. Ha az ösztöndíjbizottság amellet dönt, hogy jobban korlátozza a támogatott szakok számát, akkor a hallgatók 56,8%-a más szakot választott volna (ld. 5. táblázat). Itt az állampolgárság alapján ugyancsak kiemelkedik a kárpátaljaiak aránya (64%), és vajdaságiaké (60,9%). Érdekes, hogy a vajdaságiak ilyen magas arányban mondanának le elsődleges választásukról ösztöndíj-támogatás hiányában, pedig eddig szinte senkinek sem kellett ezzel a helyzettel szembenéznie.⁴² Ez egyedül azzal magyarázható, hogy a vajdasági magyar nyelvű felsőoktatási intézményhálózat hiányában az onnan származó fiatalok sokkal több magyarországi szak és intézmény közül választhatnak.

A fentebb említett kérdések kifejezetten az ösztöndíjazás okozta szakválasztásra vonatkoztak, nem pedig az első helyen megjelölt szakról való lemaradásra. A kettő között ugyanis lényeges a különbség, minthogy az első egy kifejezetten külső, személytelen okozatú, míg a második akár személyes kudarcként is megélhető helyzet. Mégis, ha feltételezzük, hogy mindkettő hasonló lélektani hatással lesz a továbbiakban a hallgatók szakukhoz fűződő érzelmeiben, érdemes megemlíteni, hogy 2007-ben az összes (magyarországi és külföldi) felvételiző 19,2%-át az általuk megjelölt második helyre vették fel, további 19,7%-ot pedig a harmadik, negyedik és ötödik helyre.⁴³

41 Ebben az esetben azonban nem találtam szignifikáns összefüggést az állampolgárság és a vitatott kérdések között: a *saját döntésére* vonatkozó kérdés esetében a khi-négyzet próba szignifikanciája 0,056, míg az *ismerősei döntésére* vonatkozóánál 0,181, abban az esetben, ha a csupán három főt kitevő felvidékiek kategóriáját az *Egyébbel* együtt kezeljük. Az adatokat mégis megemlítem, mivel jelen esetben a nullhipotézis igazolódása valószínűleg a kicsi minta eredménye, a szignifikancia pedig közel áll a 0,05-ös szinthez. És, mint tudjuk, „egy – mondjuk – 0,1-es erősségű összefüggés nyugodtan lehet például szignifikáns (egy adott szinten), ha nagy mintában találjuk, míg ugyanez az összefüggés, ugyanezek között a változók között, egy kisebb mintában nem lenne szignifikáns.” (Babbie, 2003: 523.)

42 Itt a khi-négyzet próba szignifikanciája a fentebb említett feltételek mellett 0,051.

43 A 2007-ben felvettek általános elemzése. 2007. szeptember 13. www.felvi.hu

Azt valamennyi magyarországi hallgató átélhette, hogy a jelentkezési lapok beadásánál több szakot és intézményt jelölhetett meg. Az első jelölést sok tényező befolyásolja, többek között annak az esélye, hogy valaki felvételt nyerjen. Az ilyen jellegű racionális mérlegelésen túl az érzelmi motiváció is szerepet játszik, ugyanis a felvételizők általában azt a szakot és intézményt igyekeznek első helyen megjelölni, amelyhez leginkább vonzódnak saját prekoncepcióik, érdeklődési körük alapján. Mindenesetre, a megjelölt szakterületek általában nem állnak távol egymástól. Az ösztöndíj-orientált szakválasztás esetében ez a távolság még alacsonyabb kell, hogy legyen.

A továbbtanulás helyszínére vonatkozó döntést és a szakválasztás folyamatát pár példán keresztül szeretném bemutatni. „A” egy Eszény községből származó kárpátaljai fiú, jelenleg a *Corvinus Egyetem* (tovább: *BCE*) politológia szakos hallgatója. A hírneves *Nagyberegi Református Líceumban* tanult, gimnáziumi éve alatt pedig a *történelem volt az egyedüli tárgy, amely érdekelt*. Történelmi tudása valóban imponáló, középiskolás korában versenyeken is részt vett. Leginkább a 20. század történelme vonza. A politológia szakot *egyrészt* azért választotta, *mert érdekelt, másrészt pedig azért, mert nem volt történelem ösztöndíj. De végül is majdnem ugyanaz*. Ha lett volna történelem szakra ösztöndíj, *akkor azt választja*. Magyarországi továbbtanulása egyéni döntés volt, fő oka, hogy nem beszéli az államnyelvet, otthon pedig csak főiskolai szinten tudott volna magyar nyelven továbbtanulni. *Más alternatíva nem is igazán volt – állítja „A”*. Az információkat egy évfolyamtársától szerezte, *aki volt kint fél évet Magyarországon az egyik testvériskolában. Ő mondta, hogy állandóan erről az egyetemről* (azaz a *BCE-ről*) *beszélnek, ez Magyarországon a legjobb, leghíresebb*. Erre alapozva nagyon sok diáktársa felvételizett a *Corvinusra*. Látva, hogy van politológia szak, „A” is oda adta be jelentkezését. A tájékozódást segítette a gimnázium vezetősége is, amely minden évben beszerzi a felvételi tájékoztatót, és a diákok tanáraikkal konzultálhatnak a továbbtanulás ügyében.⁴⁴

Ő tehát a választott szakot nagyon közelinek érzi a kívánt szakhoz. Azonban a két pálya valójában eltérő utakra irányítja a követőit. „A” valószínűleg életét távol fogja tölteni a levéltáraktól, helyette a politikai játszmák, a jelenértelmezés módszerei játszanak majd fontosabb szerepet munkájában. Két év alatt sokat változtak a tanulási szokásai, és kezd kialakulni szűkebb érdeklődési területe a politológián belül, ami fontos lesz, amikor az MA képzés keretében szakosodásra kerül majd sor.

A rokonoknak és ismerősöknek volt a legnagyobb hatása „B” döntésére, akinek a nővére Magyarországon lakott, és *az ő unszolására* döntött úgy, hogy Magyarországon tanul tovább. *Egy időben úgy volt, hogy gimiben is itt fog tanulni*. Végül otthon végezte középfokú tanulmányait, azonban ott is *a profil inkább ez volt, hogy „minél többen*

⁴⁴ Az összes régió közül egyedül Kárpátalja az, ahol a gimnáziumi tanárok kimagaslóan segítenek a diákoknak magyarországi továbbtanulásukban. Interjúalanyaim szerint itt is eltérés tapasztalható a városok illetve kistéleptülések között; ungvári vagy beregszászi diákok többnyire ismerőseik segítségére támaszkodnak. A *MÁSZ*-osok közül, akik azt nyilatkozták, hogy résztültek ilyen jellegű segítségben, 70,4% volt a kárpátaljaiak aránya, más régióban a diákok alig 7,4%-a kapott ilyen segítséget (ld. 16. táblázat). Vö. *Erdei*, 2005: 346.

jöjjenek ki, és ezért tanítjuk őket jól”. A magyarországi felsőoktatási tájékoztató persze hozzájuk is eljutott. Az volt a gyakorlat, hogy mindig a harmadik osztály gyűjtött rá pénzt, és megvetették valakivel.

„B” sem beszél már az államnyelvet, ezért pedig többnyire a gimnázium okolható, ugyanis városi származásúként az ukrán nyelvvel nőtt fel, ukrán óvodába is járt. Magyar gimnáziumában azonban alapszinten tanították az ukránt, hogy a nyelvet egyáltalán nem beszélőket is felhozhassák egy bizonyos szintre. Ez azonban hátrányt jelentett azok számára, akik eleinte jobban beszélték a nyelvet. Jelenleg közgazdaságot tanul a BCE-en, azonban ehhez hosszabb utat kellett bejárnia. Már a gimnázium alsó osztályaiban emellett a szak mellett döntött, azonban *gondjai voltak a törivel*, ezért olyan szakot választott, amely *csak matematikával kapcsolatos, meg ugye ösztöndíjat is kapnak rá*. Ezért döntött a programozó matematika mellett, viszont nem akart „prog-mat”-os lenni. Nem is bánta meg, hogy három ponttal lemaradt a felvételin, sőt, *azóta is örül neki*. Kihasználta egy másik lehetőséget, a Balassi Intézet (tovább: BI) programját, ahova csak matematikából kellett felvételizni. Ott egy évig csak matematikát meg történelmet tanult, és egy belső vizsga alapját vették fel a BCE gazdálkodási szakára.⁴⁵

Mostani helyzetéből visszagondolva, nincs olyan szak, amit szívesebben választott volna, ha kap rá ösztöndíjat. Azonban amikor a programozó matematika mellett döntött, azt azért tette, mert mindkét általa fontosnak vélt kritériumnak eleget tett: *csak matematika kellett hozzá és ösztöndíj is támogatta*. „B” gimnáziumában nagyon erős volt a matematika-oktatás, ami általános Kárpátaljára vonatkozóan, hogy az érettségizett fiatalok matematikai tudása a magyarországi átlag felett van, főleg a tárgy oktatási szintjének országokénti eltérései miatt.⁴⁶ Ezért van, hogy nagyon sok kárpátaljai fiatal, nemtől függetlenül, olyan felsőoktatási szakot választ, ahová elegendő a matematikai tudás, és jelentős előnnyel indulhatnak magyarországi társaikkal szemben.

Itt lép közbe az ösztöndíjrendszer befolyása, ugyanis a fiatalokat a kimondott matematika irányából olyan interdiszciplináris területekre kényszeríti, mint például a programozó matematika. Ennek hatására egy nagyon jó példát nyújt a következő interjúrészlet:

Hát, szerintem ők (ti. a lányok) is nagyon sokan azért vannak, mert az ösztöndíjat megkapják rá, a matekot tudják, és akkor azt hiszik, hogy menni

45 Vö. a 38. lábjegyzetben leírtakkal.

46 A kárpátaljai és vajdasági hallgatók többsége műszaki-informatikai képzésen vesz részt, a felvidékiek és erdélyiek pedig a bölcsészetet kedvelik jobban (ld. 17. táblázat). A szakra vonatkozó kérdés nyitott volt, a válaszokat magam soroltam be szakterületekre, a 2004-es besorolást nagyjából követve. „A „műszaki-informatikai” kategóriába soroltunk minden mérnöki szakot, illetve az informatikai jellegű szakokat (informatikus, programozó, programtervező matematikus, akkor is, ha a képzés nem műszaki felsőoktatási intézményben működik). A „közgazdasági felsőoktatás” kategóriájába soroltuk a kül- és belkereskedelmi szakokat, a szállodaiipart, a gazdasági informatikus és közgazdász szakokat. „Természettudományinak” tekintettük általában a természettudományi karokon működő, nem informatikai, nem mérnöki és nem gazdasági jellegű szakokat, ill. az itt oktatott tanári szakokat is.” Továbbá saját felosztásomban a bölcsész, idegen nyelvi és tanári szakok a „bölcsész” kategóriában olvadtak egybe. Létrehoztam egy „társadalomtudományok” kategóriát az ún. társadalmi tanulmányok alá tartozó szakokra. Erdei Itala tanulmányában más besorolást használ. Vö. Erdei, 2005: 358.

fog. Viszont láttam én is a barátnőmnél, aki programtervező matematikusnak tanul, hogy a matekot tudja, tehát a matek részéről... Ugye mindenki általában a matekon csúszik el. Akik nagyon jól tudnak programozni, munkahelyük is van, mind matekon csúsznak el. De ő a matekon, érdekes, megy, megy, megy, viszont mondta is, hogy ő egyedül nem tudna megírni egy programot. Szerintem az én sorsom is ez lett volna... („B”, kárpátaljai lány)

A kérdéskör kényesebb része kifejezetten azt vizsgálta, vajon az ösztöndíj-orientált szakválasztás negatív hatással van-e a tanulmányi teljesítményekre. A leendő ösztöndíjas igyekszik minél kevésbé eltávolodni a kívánt szaktól, és általában a végül kiválasztott szak is érdekli, nem csupán azért dönt mellette, mert másra nem kapott ösztöndíjat. Mégis, egy másik kérdésnél, ahol *a szakválasztás okára* voltam kíváncsi, és több lehetőség közül lehetett választani (elhelyezkedési lehetőség, ez érdekelte, szülők kívánsága, erre kapott ösztöndíjat, egyéb), kiderült, hogy azoknak, akik az ösztöndíj elnyerése érdekében szakot kényszerültek váltani, mintegy a fele csakis azért felvételizett a jelenlegi szakra, mert arra kapott ösztöndíjat. A másik fele pedig elsősorban azért, mert az a szak vonzotta, vagy jó elhelyezkedést kínál.

Ezzel szemben az ösztöndíj által nem befolyásolt szakválasztók 70,3%-a maga a szak iránt érzett vonzalmat (ld. 7. táblázat). Elmondható tehát, hogy azok között, akik szakot kényszerülnek váltani, fele-fele arányban vannak olyanok, akik több – bár nem elsődleges – preferenciával rendelkeznek, és olyanok, akik egyetlen kiszemelt szakon terveztek a továbbtanulást.

Minden esetre léteznek olyan különbségek a kívánt és a választott szakok között, amelyek megnehezítik a tanulást, és a jobb minősítés elérését. A fentebb idézett interjúrészletből kitetszik, hogy azok, akik erősek matematikából, de informatikából gyengébbek, rosszabbul is teljesítenek a második tantárgyból. „A” is beszámolt arról, hogy eddigi politológia tanulmányai során többnyire *a statisztikával voltak gondok*, ez pedig elkerülhető lett volna, ha történelmet tanul. A számadatok szintjén azonban hipotézisem, miszerint kapcsolat áll fenn a szakváltás és a tanulmányi eredmények, illetve az elégedettség között, nem tartja magát. A 8, 9 és 10. táblázatok összefüggései sokkal inkább mintavételi véletlennek tudhatók be, mintsem valós korrelációnak. Ugyanez az eredmény, ha az ösztöndíjas hallgatókat vetjük össze az összes hallgató teljesítményével.⁴⁷

Fontos azonban megemlíteni, hogy az ösztöndíjban részesülők – és főleg a nyelvi előkészítőn résztvevők – között vannak olyanok, akik még nyelvi gondokkal küzdenek, ez pedig igencsak megnehezíti iskolai teljesítményüket. Itt elsőként szólnék „C”-ről, aki a Krím-félszigetről származik. Anyanyelve az orosz, azonban egyik nagyapja magyar származású volt. Számára a *BI* jelentette az utat Magyarországra, ahol úgy véli, *sokkal jobb az oktatás*. Nem csak az oktatás színvonala volt számára fontos a magyarországi

47 A 8. táblázat esetében a chí-négyzet próba szignifikanciája 0,192. A 9. táblázatra 0,622, a 10. táblázatra pedig 0,440.

továbbtanulásban, hanem maga a kultúra, a nyugati értékrend közelsége. Két lány ikertestvérével együtt érkezett Magyarországra, és egy évig magyar nyelvet tanult a *BI*-ben, meg három tárgyból készült fel. Az év végén sikeresen letette a vizsgát, amely szerint *mindenkinek sikerül*, jelenleg pedig *pénzügy és számvitel* szakos a *BCE*-en. Az első év azonban sok nehézséget okozott a nyelv gyengébb ismerete miatt, és halasztania kellett egy évet, abban a reményben, hogy jövő ősze már jobban fogja uralni a magyar nyelvet, és készen áll órákat hallgatni. Érdekesség vele kapcsolatban az, hogy elmondása szerint többek között azért jött Magyarországra továbbtanulni, mert nem beszél megfelelő szinten ukránul, csak oroszul, ez pedig egy gyakori jelensége az ukrán keletnek.

Ugyanebben a cipőben jár „D”, egy szabófalvai csángó fiú, aki nem tudott magyarul, mielőtt ide került volna. Egy csángó egyesület révén szerzett tudomást a továbbtanulási lehetőségről, és ki is használta azt. Jelenleg az *Eötvös Loránd Tudományegyetem társadalmi tanulmányok* szakán tanul, jegyei azonban sokkal rosszabbak, mint a csoporttársaié, minthogy a legnagyobb gondot a tanulásban a magyar nyelv hiányosságai okozzák. Erőbefektetése azonban sokkal magasabb, *tényleg akar csinálni valamit az életben*.⁴⁸ Általában nem vállal munkát tanulás mellett, anyagilag bátyja támogatja, aki Budapesten dolgozik. „D” családjában talán generációk óta ő lenne az első, aki diplomával rendelkezik, és reméli, hogy sikerül túllépnie a nyelvi akadályokon. A kollégiumban több csángó is lakik, ők azonban nagyrészt magyarul beszélő csángó közösségekből származnak.

Ezek a példák persze rendhagyóak, és nem is érintik a definíció szerinti határon túli (külhoni) magyar hallgatót, ugyanakkor részét alkotják az ösztöndíjrendszernek. Abból a szempontból is érdekesek lehetnek, amennyiben közülük egyesek úgy döntenének, hogy Magyarországon szeretnének élni a diploma megszerzése után.

Hazatérési dilemma

A külhoni magyar hallgatók ösztöndíj-támogatásának logikája szerint Magyarországon olyan szakembereket kell kiképezni, akik a szülőföldjükön diplomájukkal meg tudják állni a helyüket, mi több, előnyt is élveznek a többségi lakossággal szemben. Ezt biztosítandó, olyan intézkedéseket hoztak az ösztöndíjazás kapcsán, melyek a 2004/2005-ös évi kiírásban kimondták, hogy „a megkötésre kerülő szerződés szerint az ösztöndíjas vagy támogatott hallgató köteles a tanulmányainak befejezését követő egy éven belül visszatérni szülőföldjére, amennyiben ezt nem teljesíti, köteles visszafizetni a folyósított ösztöndíj vagy támogatás kamatokkal megnövelt összegét. Ez alól a kötelezettség alól kivételes esetben, kellő indokok alapján az oktatási miniszter adhat mentesítést.”⁴⁹

A 2006/2007-re szóló kiírás pedig ekként fogalmaz: „a pályázat alapvető célja az, hogy az ösztöndíjas/támogatott hallgató magyarországi felsőoktatási tanulmányainak

48 Az interjú román nyelven zajlott, a fenti idézet saját fordítás. Eredeti: *Eu într-adevăr vreau să fac ceva în viață*.

49 L.d. *MÁSZ* honlap Pályázatok – Archivum: www.martonaron.hu/index.php?dat=42&palyazat_id=28palyArch=1

befejezése után visszatérjen szülőföldre, ezért a megkötésre kerülő szerződés szerint a megszerzett bevándorlási engedély, illetve magyar állampolgárság az ösztöndíjban való részesülést kizárja. Az ösztöndíjas a szerződés aláírásának időpontjában folyamatban lévő, a bevándorlási engedély, illetve magyar állampolgárság megszerzésére irányuló eljárás megszüntetését haladéktalanul köteles kezdeményezni, amelynek elmulasztása, illetve új eljárás kezdeményezése esetén köteles visszatéríteni az addig folyósított ösztöndíjak kamatokkal megnövelt összegét”.⁵⁰ További mélyebb értelmezéseket mellőzve, összefoglalásképpen elmondható, hogy az ösztöndíj mindenkor célja a hallgatók hazatérése, és az ezzel a céllal szemben tanúsított magatartást, döntést az illetékes intézmény szankcionálja.

Köztudott azonban, hogy az ösztöndíjasok jelentős része, az általános trendnek megfelelően, nem tér vissza szülőföldre. Nagyon nehéz konkrét adatokat szerezni a hazatérési arányokat, de még csak a szándékot illetően is. A 2004-es kutatások során direkt módon erre a kényes témára nem kérdeztek rá. A kutatók akkor arra voltak kíváncsiak, hogy a hallgató „tanulmányai befejezése után öt évvel, elképzelése szerint hol fog élni?” Így is a válaszadók majdnem negyede „bizonytalan” volt, amit a kutatók a válaszadás egyik elkerüléseként minősítettek.⁵¹

Én négy direkter kérdészt tettem fel a kérdőívnek abban a részében, amely kizárólag az ösztöndíjasokra vonatkozott. *Szerinted a két ország közül melyikben vannak reális esélyeid, hogy munkát találj tanulmányaid után?* – szölt az első, amelyre csak két lehetőség volt megadva, a szülőföld és Magyarország. A második kérdés közvetlenül rákérdezett arra, *ha volna rá lehetőség, a két ország közül melyikben dolgozna, élne a válaszadó szívesebben tanulmányai befejezése után?* Itt is csak két válaszlehetőség volt adott. A következő két kérdés külön-külön érdeklődik afelől, hogy *ha mégis Magyarországon szeretne dolgozni, illetve letelepedni, mi volna a legfőbb akadály?* Itt egy lehetőséget kellett választani az öt lehetséges közül: szülők, párod tiltakozása; az ösztöndíjszerződés hazatérési feltétele; nem találnál legális munkát, lakhatást; nem volna akadály; és egyéb; ezekre nyitott válasszal lehetett felelni.

A próbakérdések után döntöttem úgy, hogy rövidebb, direkter kérdéseket teszek fel, kevesebb válaszlehetőséggel, és csak Magyarország függvényében vizsgálom a hazatérési szándékot. A válaszarányok magasnak mondhatók, a harmadik és negyedik kérdés esetében is, amikor ugyanis a Magyarországon maradni nem kívánczó válaszadó gondolhatta volna azt is, hogy a kérdés nem vonatkozik rá („*Ha mégis Magyarországon szeretnél...*”). Az első kérdésre 102, a másodikra 113, a harmadikra 111 és a negyedikre 109 érvényes válasz érkezett a 117 lehetséges válaszadótól.

Érdekes, hogy az általam legkényesebbnek tartott kérdés esetében volt a legalacsonyabb a válaszmegtagadási arány: 3,4%. Az első kérdés esetében volt a legmagasabb (12,8%) azok száma, akik nem szolgáltak értékelhető válasszal. Itt többnyire

50 www.martonaron.hu/index.php?dat=42&palyazat_id=64&palyArch=1

51 Erre a lekérdezés időpontja (a népszavazás utáni tavasz) is hatással volt. *Erdei*, 2005: 337, 354.

az történt, hogy a válaszadók bizonyos része úgy vélte, mindkét országban egyenlők a munkához jutás esélyei. Azonban ilyen válaszlehetőséget nem adtam meg, így sokan mindkettőt bekarikázták, vagy nem válaszoltak a kérdésre. A harmadik és negyedik kérdés esetében pedig néhányan több választ jelöltek meg.

A válaszadók 77,5%-a szerint Magyarországon több esélyük van munkához jutni, mint szülőföldjükön (ld. *11. táblázat*). Állampolgárság szerint bontva a válaszokat, kimagaslik a kárpátaljaiak illetén véleménye, közülük ugyanis 95,8% véli úgy, hogy Magyarországon reálisabbak az esélyei munkához jutni, mint otthon (ld. *12. táblázat*). Amennyiben otthon is megvolnának a magyarországi lehetőségek, akkor többen választanák szülőföldjüket lakhelyül. Az ösztöndíjasok fele lakna szívesebben szülőföldjén, mint Magyarországon. Persze a kérdésre adható válasz csak két országot jelölt meg, ami semmiképp sem jelenti azt, hogy más, harmadik országban nem élnének szívesebben (ld. *13. táblázat*).

A válaszadók másik fele azonban szívesebben telepedne le Magyarországon, mint szülőföldjén. Minthogy, akik ezekre a kérdésekre válaszoltak mindannyian ösztöndíjasok, kérdés, miként szeretnék megvalósítani Magyarországon maradásukat az ösztöndíjfeltételek mellett. Azokra a kérdéseimre, hogy ha mégis Magyarországon szeretnének dolgozni/letelepedni, mi volna a fő akadály, amivel szembe kéne nézniük, a többség azt válaszolta, hogy döntésük megvalósításának nem volna semmilyen akadály. A válaszolók 45,9%-a érzi úgy, hogy semmi akadály sincs annak, hogy Magyarországon munkát vállaljon, és 39,4% szerint a letelepedés is gondok nélkül megoldható. A két csoport pedig nagyjából fedi is egymást. Az ösztöndíjasok egyharmada gondolja, hogy az ösztöndíjfeltételek megakadályozzák a magyarországi letelepedést, és valamivel több, mint egynegyedük szerint a munkavállalást is megnehezítik (ld. *14 – 15. táblázat*).

A szerződéses feltételek ilyen laza kezelésére két okot tudok elképzelni: az ösztöndíjasok vagy nincsenek teljesen tisztában a hazatérési kitéttel, vagy már annyira kialakult és elterjedt a gyakorlata a feltételek kijátszásának, hogy azokat már senki sem veszi komolyan. Noha nehezen találtam olyanokat, akik a témában szívesen megszólalnak, interjúalanyaimtól próbáltam válaszokat szerezni.

„E” volna a példa arra, hogy a szerződés megszegése valóban szankciót vonhat maga után. Ő ugyanis ösztöndíjasként kezdte meg tanulmányait, azonban letelepedési engedélyért is folyamodott. A hatóságok felhívták a figyelmét az összeférhetetlenségre, neki pedig döntenie kellett, hogy mit tart fontosabbnak. Persze, magyar állampolgársággal, sokkal több esélye van legális munkát találni, és informatikusként az ösztöndíj-támogatás teljes havi összegének a többszörösét megkeresi majd. Jelenleg magyar állampolgár és már le is diplomázott.

Vannak hallgatók, akik ismerősöktől hallottak ilyen „rémhíreket”, és legendaként terjednek a kollégium lakói között, akiknek többnyire semmi első kézbeli forrásuk nincs az ügyben. „A”-nak van egy ismerőse aki „megjárta”. Ez az egy már-már mitizált történet jelenti a kiindulópontot kis csoportjukban, ha ez a kérdés kerül szóba (ld. *A.2. Interjúrészlet, Digitális változat*). „B” szerint *sok mindent mondanak, így ijesztgetik a dolgokkal*, azonban az ösztöndíjszerződés nem egyértelmű, így nem lehet tudni, hogy pontosan mi az igazság.

Szerinte a hazatérést csak ösztönzik támogatással, de nem követelmény, ugyanis rengetegen vannak, akik itt élnek (ld. *B.I. Interjúrészlet*). „C” esetében a magyar nyelvismeret hiányosságai miatt a helyzet megértésének is akadályai vannak, ő ugyanis *nem hallott semmit* az egésztől (ld. *C. Interjúrészlet*). Ugyanez áll fenn „D”-nél, aki jobban utánajárt a feltételeknek, azonban az aláírás időpontjában még nem beszélt túl jól a nyelvet.

Levonható tehát a következtetés, hogy az ösztöndíjjal együtt járó jogokat és köteleességeket nem kommunikálják jól és egyértelműen a pályázók felé. Mindenkinél egyedül kell kiigazodnia a rideg nyelvezetű szerződés szövegében. Ugyanakkor mindenki tudja, hogy a hazatérési kitétel valahol, valamilyen formában megtalálható benne. Az a hipotézisem, miszerint jól kialakult gyakorlati sémái vannak a feltételek megszegésének, nem tűnik túlságosan tarthatónak. Mindenki maga kell, hogy megtalálja a megoldást, a keresést pedig igyekszik minél tovább kitolni. A hazatérések alacsony számát pedig többnyire az tartja fenn, hogy tapasztalati szinten mindenki tudja: az ösztöndíjfeltételeket óvatosan kell kezelni, azonban betartani nem kell (az interjúkból és beszélgetésekből kitetszik, óvatosan kezelik a hazatérés–maradás kérdését. Ismerősök életútjaiból azonban *tudják*, nincs túl nagy ok az aggodalomra, ha már egyszer befejezik tanulmányaikat. Elvégre a szabályok azért vannak, hogy megszegjék őket. Mindez talán annyit eredményez, hogy a hazatérést a *jó* kategóriájába sorolják, a maradást pedig a *rosszba*. Így születik a titkolózás, magyarázkodás, szégyenérzet és lelkiismeret-furdalás. A témát ezért kezelik kényes kérdésként, tabuként.

Interjúalanyaim többsége Magyarországon szeretne dolgozni, és valószínűleg nem fog többet végleg hazatérni szülőföldjére. Beilleszkednek a jelenkori mobilitásba, és jóllehet nem fognak közvetlenül szülőföldjükön „segíteni”, mint ahogy a magyar támogatáspolitikát tervezte, saját céljait és vágyait beteljesítik. Az egyik interjúban az olvasható, hogy egyes kárpátaljai gimnáziumokban a diákok már alsós tagozaton elkezdnek információkat gyűjteni, és érdeklődni Magyarország iránt. Egy célt tűznek ki a maguk számára, és a három év alatt ennek a célnak az elérése érdekében *tudatosan tanulnak*, próbálnak minél jobban teljesíteni, magyarországi versenyekre járnak. Olyan motivációjuk van, amellyel számos középiskolás manapság nem rendelkezik sem Magyarországon, sem a határon túl. A mindennapok tényei nem azt bizonyítják a fiatalok számára, hogy diploma nélkül nem lehet megélni, hanem azt, hogy az ügyeskedés, a szerencse és az erőszak az egyetlen út az érvényesüléshez. A *közösségi motiváció* hiánya vezetett ahhoz, amit ma sokan a közép fokú „oktatás tönkretételének” neveznek, s ami tanárok lenézéséhez és a tanulás diszkreditálásához vezetett.⁵²

52 Az „oktatás tönkretételéről” egyre többet hallani a konzervatív oldalon, a tanárverések és fiatalok bűnözés újbóli napirendre kerülése nyomán. A „jelenlegi liberális oktatáspolitikát” ellen azonban egyre többen lázadnak, főleg maguk a pedagógusok, akik „az ostobán értelmezett szabadságfelfogást” tekintik az erkölcsi probléma okának (ld.: *Civilek: Védjük meg a pedagógusokat! Védjük meg a gyerekeket!* 2008.04.01, gondola.hu/cikkek/58741). Ezt a gondolatot azonban egyesek elutasítják, Tamás Gáspár Miklós többek között emiatt nem írta alá a nyílt levelet (ld. *Vészélyes üzem a katedra*, 2008.03.25, nol.hu/cikk/486141). Ezzel szemben a *közösség* szerepe az oktatásban már régóta ismerős, és többnyire a közös gyökerű konzervatív, szocialista és keresztény pedagógiák részeként jelenik meg. Vargáné Pók Katalin írja cikkében, hogy „a porosz pedagógia nyomán elinduló szocialista

Amíg a külhoni magyar közösségek tagjai nemzeti, kulturális, nyelvi értelemben motiváltak lesznek – az asszimilációs félelmek, aggodalmak ellenére –, megmaradnak. Sok esetben Magyarország a legnagyobb motiváció, és a logika szabályait követve, az ő számukra, amíg létezik Magyarország, ők is léteznek. A lélektani motiváció irodalmából tudjuk, hogy akár egy maslowi hierarchikus rendszerben gondolkodunk, vagy Alderfer horizontális motivumait vesszük alapul, léteznek bizonyos szükségletek, amelyeket akár egymásra épülve, akár egymásba kapcsolódva, de ki kell elégíteni, az egyén legmagasabb fokú célja pedig az önmegvalósítás. Az önmegvalósításhoz pedig az alapszükségleteken túl társas kapcsolatokra és elismerésre van szükségünk.

Számba kell tehát venni, hogy az ösztöndíj-támogatás egy nagy lehetőség az önmegvalósításhoz. A hazatérés azonban ma még csak kevesek esetében tudja kielégíteni az egzisztenciális, biztonsági, társas és az érvényesülési szükségleteket. Sokszor azonban az önmegvalósítás valahol elakad, és ilyen esetekben a „nemes cél”, a „nemes cselekedet”, amit a szülőföldért kell tenni, a hazatérési gesztussal, az önmegvalósítás „túlcsordulásával” teljesíthető. Fontos volna jobban központba helyezni az önmegvalósítást, és megvizsgálni az azt akadályozó tényezőket.

Kutatásom harmadik hipotézise az volt, hogy maga a *MÁSZ*, mint szociális tér, hatással van-e a fiatalok jövőtervezésére. Főként arra voltam kíváncsi, elszigeteli-e a határon túliakat a *MÁSZ* intézménye az „anyaországtól”? A hallgatók majdnem fele még nem gondolt bele, a másik fele megosztott ebben a kérdésben. Mégis, 46%-uknak rosszabb a véleménye a magyarországiakról, mint mielőtt ide jöttek volna. Tehát sokaknak ilyen érzelmekkel kell előbb-utóbb elszakadniuk a kollégiumtól, és így kapcsolódnak bele a magyar társadalomba. A kollégium és az egyetem elhagyásának kitolódását sokkal inkább az ilyen félelmekkel magyarázom, mint az „élethossziglani tanulás” jelenségével. Ezekre azonban jelen tanulmányban sajnos nincs lehetőségem reflektálni, és még számos kérdésre keresem a választ.

Összefoglalás

Első hipotézisem részben igazolódott, ugyanis számos esetben fennáll az „ösztöndíj-orientált” szakválasztás gyakorlata. Ma már a leginkább érintett két területen (Vajdaság és Kárpátalja) a szakkínálat kielégítőnek mondható, és általában ha a felvételiző rendelkezik két-három preferenciával, akkor talál olyan szakot, amelyet szívesen végigvisz. Az ösztöndíj-orientált szakválasztás és az osztályzat között nincs szignifikáns kapcsolat, azonban esetenként megnehezíti a hallgató tanulását, és így az osztályzatát is befolyásolja. Amennyiben a támogatott szakok száma drasztikusan redukálódna – bármilyen okból legyen is az (határon túli egyetemalapítás vagy „csupán” költségvetési okok) –, annak

sokkal kevesebb hatása volna a hallgatók számának alakulására, mint az ösztöndíj-orientált szakválasztás gyakoriságára. *A kívánt és választott* szak távolsága, noha ezt konkrétan nem volt módomban mérni, valószínűleg összefügg az egyetemi teljesítménnyel és amennyiben a távolság nő, a teljesítmény is csökkenne.

Az ösztöndíjasok fele élne szívesebben szülőföldjén, azonban kevesebb, mint negyedük lát erre esélyt. Mindez annak ellenére van így, hogy az ösztöndíjszerződés feltételei éppen az ellenkező lehetőséget próbálják minimalizálni. Ez sokaknak dilemmákat okoz, ami főleg az ösztöndíjjal járó jogok és kötelezettségek tudatosításának hiányára vezethető vissza. Az ösztöndíjasok nagy hányada ugyanis nem, vagy pontatlanul ismeri a feltételeket. Mégis a döntés pillanatát távolinak érzik, többnyire nem gondolják át. Abban szocializálódtak, hogy a hazatérést és a szülőföldön maradást tekintsék az egyenes útnak, a *jó*-nak, és az ettől a normától való eltérést maguk is rossznak látják. A témát saját magukkal szemben is tabuként kezelik, és előbb-utóbb – az alapos átgondolást és a tervezést mellőzve – belecsúsznak a „szabálytörés” mindennapjaiba.

Hivatkozott szakirodalom

- Babbie, 2003 Earl Babbie: *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*. Balassi Kiadó, Budapest, 2003. 564.
- Bárdi, 2003 Bárdi Nándor: *Látszat és való - a budapesti kormányzatok támogatáspolitikája*. Magyar Kisebbség 2003. 4. sz. 3-35.
- Bárdi, 2004 Bárdi Nándor: *Tény és való. A budapesti kormányzatok és a határon túli magyarok kapcsolattörténete. Problémakatalógus*. Kalligram, Pozsony, 2004. 272.
- Csata – Kiss – Veres, 2007 Csata Zsombor – Kiss Dénes – Veres Valér: *Románia (Erdély)*. In: Papp Z. Attila – Veres Valér (szerk.): *Kárpát Panel 2007. A Kárpát-medencei magyarok társadalmi helyzete és perspektívái. Gyorsjelentés*. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2007. 5–64.
- Csepeli – Závecz, 1991 Csepeli György – Závecz Tibor: *Az erdélyi menekültek személyisége*. Regio – Kisebbségtudományi Szemle 1991. 2. évf. 4. sz. 57-63 p.
- Csete, 2006 Csete Örs: *Javaslat a Magyar iskola Program kimunkálására*. Budapest, 2005. szeptember 26. www.apalap.hu

- hr/>
- Czigler, 2003 Czigler Mónika: *Veszélyben a vajdasági magyar értelmiségi utánpótlás?* Magyar Felsőoktatás. 2003/1-2-3, 73-74.
- Erdei, 2005 Erdei Itala: *Hallgatói mobilitás a Kárpát-medencében.* EDUCATIO, 2005 nyár, 334-359.
- Erdei – Papp Z., 2006 Erdei Itala – Papp Z. Attila: *Közös pontok és konfliktusok a Magyariskola Program fogadtatásában.* Regio, 2006. 1. szám. 19-43.
- Horváth, 2003 Horváth Tamás: *Kollégiumból háttér-intézmény.* Márton Áron Szakkollégium 2000-2003. Magyar Felsőoktatás, 2003/4-5-6 sz. 74-75.
- Mandel – Papp Z., 2006 Mandel Kinga – Papp Z. Attila: *A nemzeti identitás megőrzésének, megújításának intézményrendszere.* Magyar Kisebbség, X. évfolyam, 2006. 3-4. (41-42.) sz. 91–114 .
- Papp Z., 2006 Papp Z. Attila: *Oktatási támogatások a határon túli magyar közösségeknek (2003-2006).* EDUCATIO, 2006/1, 130-146.
- Varga, 1998 Varga Júlia: *Oktatás-gazdaságtan.* Közgazdasági Szemle Alapítvány. Budapest, 1998. 162 . Digitális formátumban hozzáférhető a Kempelen Farkas Hallgatói Információs Központ honlapján: www.hik.hu
- Vargáné, 2000 Vargáné Pók Katalin: *Cél nélküli, értékvesztett világ az eltérő pedagógiai hatásfolyamatok tükrében.* Új Pedagógiai Szemle, 2000 Február, 82-87.

Rövidítések jegyzéke*

BBTE – Babes Bolyai Tudományegyetem

BCE – Budapesti Corvinus Egyetem

BGF – Budapesti Gazdasági Főiskola

BI – Balassi Intézet

BI MÁSZI – Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégiumi Igazgatóság

BME – Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem

BMTE – Bél Mátyás Tudományegyetem

BVT – Beregszászi Városi Tanács

CE – Comenius Egyetem

DE – Debreceni Egyetem

DRHE – Debreceni Református Hittudományi Egyetem

ÉAR – BÁH – Észak-alföldi Regionális Bevándorlási és Állampolgársági Hivatal

EGT – Európai Gazdasági Térség

ELTE – Eötvös Loránd Tudományegyetem

EMTE – Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem

GDF – Gábor Dénes Főiskola

HÖK – Hallgatói Önkormányzat

HTMF – Határon Túli Magyarok Főosztálya

HTMH – Határon Túli Magyarok Hivatala

HTMÖT – Határon Túli Magyar Ösztöndíjtanács

IFNE – Ivano-Frankivszki Nemzeti Egyetem

JATE – József Attila Tudományegyetem (ma: SZTE)

JGYTF – Juhász Gyula Tanárképző Főiskola (ma: SZTE-JGYTF)

KÁE – Kárpátaljai Állami Egyetem

KE – Konstantin Egyetem

KJI – Kodolányi János Intézet

KMF – Kárpátaljai Magyar Főiskola

KMFA – Kárpátaljai Magyar Főiskoláért Alapítvány

KMFÖT – Kárpátaljai Magyar Felsőoktatási és Ösztöndíjtanács

KMKSZ – Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség

KMPSZ – Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség

KRE – Kárpátaljai Református Egyház

KMSZF – Kárpátaljai Magyar Szervezetek Fóruma

KRE – Károli Gáspár Református Egyetem
KSH – Központi Statisztikai Hivatal

LE – Lembergi Egyetem

MÁK – Márton Áron Kollégium
MÁSZ – Márton Áron Szakkollégium
ME – Miskolci Egyetem
MÉKK – Magyar Értelmisségek Kárpátaljai Köre
MHPF – Munkácsi Humán Pedagógiai Főiskola
MTF – Munkácsi Technológiai Főiskola
MTA-ENKI Magyar Tudományos Akadémia Etnikai-Nemzetiségi Kutató Intézet
MKM – Művelődési és Közoktatási Minisztérium

NEI – Nemzetközi Előkészítő Intézet
NKI – Népeségtudományi Kutató Intézet
NYF – Nyíregyházi Főiskola

OECD – Organisation for Economic Co-operation and Development (Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet)
OKM – Oktatási és Kulturális Minisztérium
OM – Oktatási Minisztérium

PE – Pannon Egyetem
PPKE – Pázmány Péter Katolikus Egyetem
PTE – Pécsi Tudományegyetem

RKE – Rózsashegyi Katolikus Egyetem

SE – Semmelweis Egyetem
SJE – Selye János Egyetem
SZF – Szolnoki Főiskola
SZTE – Szegedi Tudományegyetem

UÁE – Ungvári Állami Egyetem (ma: Ungvári Nemzeti Egyetem)
UMDSZ – Ukrajnai Magyar Demokrata Szövetség
UNE – Ungvári Nemzeti Egyetem (régebben: Ungvári Állami Egyetem)

VE – Veszprémi Egyetem (ma: PE)

*A rövidítések jegyzéke magában foglalja a *Digitális változat* szövegeiben előforduló intézmény- illetve szervezetnevek rövidítéseit is.

Helységnevek jegyzéke*

Horvátország – Hrvatska

Eszék – Osječko

Románia – România

Csíkszereda – Miercurea Ciuc

Erdély – Transilvania

Kolozsvár – Cluj-Napoca

Marosvásárhely – Târgu Mureș

Szabófalva – Săbăoani

Szerbia – Srbija

Ada – Ada

Becse – Bečej

Belgrád – Beograd

Koszovó – Kosovo

Magyarakanizsa (Kanizsa) – Kanjiža

Nagybecskerek – Zrenjanin

Szabadka – Subotica

Szerbia és Montenegro – Srbija i Crna

Gora

Újvidék – Novi Sad

Vajdaság – Vojvodina

Zenta – Senta

Zombor – Sombor

Szlovákia – Slovensko

Besztercebánya – Banská Bystrica

Dunaszerdahely – Dunajská Streda

Eperjes – Prešov

Érsekújvár – Nové Zámky

Galánta – Galanta

Kassa – Košice

Királyhelmec – Kráľovský Chlmec

Komárom – Komárno

Léva – Levice

Losonc – Lučenec

Nagykürtös – Veľký Krtíš

Nagymihályi – Michalovce

Nagyőrce – Revúca

Nagyszombat – Trnava

Nyitra – Nitra

Pozsony – Bratislava

Rimaszombat – Rimavská Sobota

Rózsahegy – Ružom berok

Rozsnyó – Rožňava

Szenc – Senec

Töketerebes – Trebišov

Trencsény – Trenčín

Vágselye – Šaľa

Zsolna – Žilina

Ukrajna - Україне

Aknaszlatina – Солотвино

Alsóremete – Нижні Ремети

Badó – Бадів

Barkaszo – Баркасове

Bátyú – Батіве

Beregrákos – Ракошин

Beregszász – Берегове

Beregújfalu – Берегуйфалу

Borzsa - Боржава

Botfalva – Ботфалва

Bótrágy – Батрадь

Csap – Чоп

Cászlóc – Часлівці

Csepe – Чепа

Csernyivci – Чернівцецька

Csongor – Чомонин

Danilivka – Данилівка

Dimicső – Демечі

Dercen – Дерцен

Eszeny – Есень

Fancsika – Фанчикове

Feketepatak – Чорний Потік

Felsőremete – Верхні Ремети

Fornos – Форнош

Gálóc – Галоч
Gödényháza – Гудя
Gyula (Szőlősgyula) – Дюла
Harkov – Харків
Huszt – Хуст
Ilosva – Іршава
Ivano-Frankivszk – Івано-Франківськ
Izsnyéte – Жнятинє
János - Яноші
Karácsfalva – Карачин
Kárpátalja – Закарпатская
Kereknye – Коритняни
Kijev – Київ
Kincses – Kincses
Királyháza – Королеве
Kisbakos – Бакосх
Kisgejőc – Малі Геївці
Koncháza – Концове
Korláthelmec – Холмець
Körösmező – Ясіня
Kovászó – Квасове
Lemberg – Львів
Mátyfalva – Матієве
Mezőkaszony – Косонь
Munkács – Мукачеве
Nagybakos – Свобода
Nagybakta – Велика Бакта
Nagybégány – Велика Бігань
Nagybereg – Великі Береги
Nagyberezna – Великий Березний
Nagydobrony – Велика Добронь
Nagygejőc – Великі Геївці
Nagypalád – Велика Паладь
Nagyszőlős – Виноградів
Oroszgejőc – Руські Геївці

Ökörmező – Міжгір'я
Palágykomoróc – Паладь Комарівці
Palló – Палло
Perecseny – Перечин
Péterfalva – Петрово
Puskino – Пушкино
Rahó – Рахів
Rát – Ратівці
Salánk – Шаланки
Sislóc – Шишлівці
Szolyva – Свалява
Tekeháza – Текове
Técső – Тячів
Tisza – Тиса
Tiszaújhely – Нове Село
Újakli – Нове Клинове
Ungtarnóc – Тарнівці
Ungvár – Ужгород
Verbőc – Вербовець
Visk – Вишкове
Volóc – Воловець

*A tanulmányokban illetve a *Digitális változatban* megjelenő írásokban előforduló földrajzi nevek és államnyelvi megfelelőjük található a jegyzékben.

Balassi Intézet
2008